

پژوهش دینی

Pazhouhesh Dini

No. 46, Spring & Summer 2023

شماره ۴۶، بهار و تابستان ۱۴۰۲
صص ۱۰۹-۱۳۳ (مقاله پژوهشی)

درآمدی بر پیشگیری از جرم از نکاه امام علی علیه السلام

محمد تقی فخلعی^۱، امین حاجی وند^۲، داود علیزاده^۳

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۱/۶ – تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۱/۱۸)

چکیده

با مطالعه تاریخ تحولات حقوق کیفری به این واقعیت بی می‌بریم که جوامع مختلف برای مقابله با بزهکاری و دفاع از ارزش‌ها و هنگارهای حاکم بر جامعه، از سازوکارهای کیفری نسبتاً شدید و جدیدترین آنها استفاده از برنامه‌ها و رویکردهای پیشگیرانه استفاده می‌کنند. پیشگیری از بزهکاری به دلیل دارا بودن ماهیتی غیرقهرآمیز، کنشی و عمومی نسبت به مجازات‌ها از جایگاه خاصی در سیاست جنایی برخوردار است. پیشگیری از بزهکاری در عین حال که یک راهبرد برای مقابله با بزهکاری است، یک فلسفه و رویکرد هم محسوب می‌شود و به همین دلیل، موضوع مطالعات مختلف هم از بعد نظری و هم از بعد عملی قرار گرفته است. در این میان شناخت سیاست جنایی اسلام مبتنی بر دیدگاه‌های حضرت علی علیه السلام حائز اهمیت است، از این رو در این پژوهش، این امر را مورد بررسی قرار داده و به این نتیجه رسیده‌ایم که سیاست‌های پیشگیرانه از جرایم از دیدگاه امام علی علیه السلام مبتنی بر یکسری اصولی است که این اصول عبارتند از: اهمیت و ضرورت پیشگیری از جرم، اصل مشروعتی روشها، اصل رعایت عدالت، اصل رعایت کرامت و منزلت انسانی. حضرت علی علیه السلام علاوه بر تاکید بر اهمیت رعایت این اصول در امر پیشگیری، راهکارهایی را هم برای پیشگیری اجتماعی و وضعیتی از بزهکاری ارائه داده‌اند که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از: مبارزه با نادانی، کوشش برای ترویج فضایل اخلاقی، اتخاذ تدبیر لازم برای رفع نیازهای انسانی، رعایت حقوق شهروندی، نظارت بر عملکرد مجریان حکومت، اصلاح ارتباطات اجتماعی و امر به معروف و نهی از منکر.

کلید واژه‌ها: سیاست جنایی پیشگیرانه، پیشگیری اجتماعی، پیشگیری وضعیتی، سیاست جنایی اسلام، نهج البلاغه.

-
۱. استاد گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران؛ fakhlae@um.ac.ir
۲. پژوهشگر دکتری و مدرس مدعو حقوق کیفری و جرم‌شناسی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران (نویسنده مسئول)؛ am.hajivand@mail.um.ac.ir
۳. مدرس مدعو و مدیر گروه حقوق تحصیلات تكمیلی مؤسسه آموزش عالی رشدیه تبریز، تبریز، ایران؛ Ma.alizadeh2020@gmail.com

بیان مساله

توجه به رویکردهای پیشگیرانه ما را به سمت مطالعه دیدگاه‌های معصومان علیهم السلام رهنمون می‌سازد که دیدگاه‌های حضرت علی علیهم السلام مهم‌ترین و کارسازترین در این زمینه خواهد بود، چرا که با مطالعه این دیدگاه‌ها، سیاست جنایی حاکم بر شریعت نیز آشکار خواهد شد. در نظام حقوق کیفری کشور ایران که سیاست‌گذاران جنایی، سیره علوی را در کنار سنت نبوی مورد الگوی حکمرانی و جهت‌دهی سیاست‌های کیفری قرار داده‌اند، شناخت طرز تفکر حضرت علی علیهم السلام که چندین سال به عنوان خلیفه مسلمین نیز بوده‌اند می‌تواند در ترسیم یک نظام کیفری مطلوب، موثر واقع شود.

با عنایت به مطالب پیش گفته سوالاتی در ذهن ایجاد می‌شود:

- پیشگیری از جرم به طور کلی به چه معناست و چه رویکردهایی حاکم بر پیشگیری از جرم هستند؟
- اصول پیشگیری از بزهکاری از دیدگاه حضرت علی علیهم السلام به چه اصولی اطلاق می‌شود و منظور از پیشگیری از دیدگاه ایشان چیست؟
- جنبه‌های نقش پیشگیرانه دینداری به چه عواملی اطلاق می‌شود؟
- تأثیر آموزش‌های همگانی به عموم افراد در جهت پیشگیری از بزهکاری از دیدگاه حضرت علی علیهم السلام چگونه ارزیابی می‌شود؟

پاسخ به سوالات فوق‌الذکر در شناخت سیاست جنایی شریعت دارای اهمیت بسزایی است، چرا که اگر سیاست جنایی پیشگیرانه از نگاه والای علوی از اهمیت بسزایی برخوردار باشد و از یکسری اصول و راهکارها تبعیت کند و حتی اگر به این نتیجه برسیم که کیفردهی از سوی ایشان جهت اصلاح و پیشگیری از تکرار جرم بوده در این صورت شاید بتوان گفت که حضرت علی علیهم السلام در مقام ترسیم نظام کیفری نبوده‌اند و به مقوله پیشگیری به عنوان هدف اصلی توجه داشته‌اند. هدف از این پژوهش بررسی اصول و

راهکارهای پیشگیری از بزهکاری از دیدگاه امیرالمؤمنین، حضرت علی علیه السلام می‌باشد. برای بررسی این راهکارها ابتدا به صورت کلی با راهکارهای جرم شناختی مدرن آشنا می‌شویم و در وهله دوم از آموزه‌های آن امام راستین استفاده می‌شود.

مقدمه

پیشگیری از جرم یکی از راههایی است که بشر از دیرباز برای جلوگیری از جرم در نظر داشته است، اما بررسی این موضوع به صورت علمی سابقه چندان و طولانی ندارد. جرم‌شناسی در قرن نوزدهم، به عنوان علمی نوظهور پا به عرصه علوم گذاشت. در اوائل دهه ۷۰ میلادی بود که «جرائم‌شناسی پیشگیری» به عنوان رشته‌ای خاص، درون جرم‌شناسی نظری، مطرح شد (ابراهیمی، ۱۱)

در ابتدا صاحب نظران، معتقد بودند که سیاست جنایی تنها از طریق حقوق کیفری مؤثر است ولی امروزه این امر بدیهی است که مرزهای حقوق جزا بیش از پیش فاقد صراحت است و اصلاح بزهکاران محدود به آن نیست. اینجاست که تدبیر سیاست جنایی پیشگیرانه و به قولی صائب «حقوق پیشگیری» می‌تواند نقش ارزنده‌ای را ایفا کند. بزهکاری یک حادثه زودگذر نیست که در لحظه‌ای اتفاق افتد و بعد پایان یابد بلکه حاصل یک جریان متداول است. با مطالعه تاریخ تحولات کیفری درمی‌یابیم که همواره دیدگاهها و آموزه‌هایی برای حل مسئله بزهکاری مطرح شده که هر کدام در یک دوره، اندیشه مسلط بوده و سپس به حاشیه رانده شده‌اند. در این میان نیز در نظام حقوقی ایران، مقررات جزایی اسلام انتقام خصوصی را تعديل کرد و با ایجاد تحولاتی چشمگیر موجب دگرگونی در بنیادهای کیفری ایران شد. اما پس از انقضای حکومت سیاسی اسلام، حکومت‌های وقت با جدایه از اندیشه‌های اسلام و قدرت سیاسی آن خود قدرت تازه‌ای یافتند و نیروی مذهبی رانه در جهت منافع خلق بلکه در جهت منافع خویش تفسیر کردند (نوریها، ۱۰۱) همین تغییرات باعث تکیه صرف نظامهای حقوقی بر سامانه پاسخ‌دهی کیفری بدون توسل به

مقوله پیشگیری بوده است که باعث تفسیری اقتدارگرا از نظام حقوقی اسلام شده است (اردبیلی، ۱۸۱) در حالی که با کمی مدافعه معلوم می‌شود که سیاست جنایی اسلام، در مقام ترسیم یک سیاست جنایی پیشگیرانه بوده است. تجربه نظامهای حقوقی نشان داده است که توسل به جرم‌انگاری‌های افراطی و کیفردهی صرف نمی‌تواند به نحوی موثر کارساز باشد و حتی مضر است (Husak, 20).

مفاهیم نظری تحقیق

۱. مفهوم پیشگیری و اقسام آن

در هر علمی، ابتدا با مفهوم واژه‌های کلیدی مدنظر آشنا شده و سپس به بررسی آنها می‌پردازنند. فلندا، در ابتدا بهتر است که با مفهوم «پیشگیری» و اقسام آن آشنا شویم.

۱-۱. پیشگیری

از نظر ریشه‌شناسی، پیشگیری به معنای «پیش‌دستی کردن» و «به جلوی چیزی رفتن» و نیز «آگاه کردن و هشدار دادن» است. (گسن، ۱۳۲) جرم‌شناسان متعددی تعاریفی درباره پیشگیری از جرائم را ارائه داده‌اند. به طور مثال ریمون گسن، محقق و جرم‌شناس فرانسوی در تعریف پیشگیری این تعریف را ارائه داده است: «از نقطه نظر علمی می‌توان گفت که مراد از پیشگیری، هر فعالیت سیاست جنایی است که غرض انحصاری یا غیر کلی آن، تهدید حدود امکان پیش آمد مجموعه اعمال جنایی از راه غیرممکن‌الوقوع ساختن یا سخت دشوار نمودن یا احتمال وقوع آنها را پایین آوردن است، بدون اینکه به تهدید کیفر با اجرای آن متousel شد» (همانجا، ۱۳۳).

از جمله مکاتبی که پیشگیری را در معنای موضع خود مورد توجه قرار داده است، مکتب تحقیقی (به ویژه آقای ازیکوفری که خود از بنیانگذاران این مکتب است) و مکتب دفاع اجتماعی جدید می‌باشند. آقای ازیکو فری برخلاف آقای سزار لمروزو که معتقد

به جبری و ارشی بودن پدیده مجرمانه بود، می‌گفت تنها برخی از مجرمین هستند که دارای سرشناس مجرمانه هستند. به عبارت دیگر، تنها برخی از بزهکاران مشمول تئوری جبریت جرم میباشند. به این ترتیب آقای انریکوی فری تئوری جبریت ارشی پدیده مجرمانه را که استادش آقای سزار لمبروز و به آن اعتقاد داشت، به طور نسبی رد کرد، و اعلام نمود که به جای کیفر از اقدامات دفاع اجتماعی فردی (اقدامات تأمینی و ترتیبی) و جمعی (قائم مقامهای کیفری) باید استفاده کرد (رحیمی‌ژاد، ۱۳۲) که قائم مقامهای کیفری همان مقوله‌های پیشگیری است.

البته این نکته را متذکر شویم که پیشگیری از جرم هیچ گاه به معنای مجازات قبلی نیست. امام علی علیه السلام روزی در راه کوفه، این ملجم مرادی را دید و به همراهان خود گفت که به خدا قسم این قاتل من خواهد بود که همراهان به او گفتند او را بکشد و امام در جواب فرمودند: قصاص پیش از جناحت حلال نیست (مجلسی، ۲۷۵/۴۲)

۱-۲. انواع پیشگیری از جرم

امروزه جرم‌شناسی چهارراه علوم تلقی می‌شود که از نظریات روانشنختی جامعه شناختی، زیست شناختی، پزشکی و ... تغذیه می‌شود. در همین راستا، پیشگیری از جرم انواعی دارد که بر حسب تحول و تکامل نظریات جرم شناختی پدیدار شده است. پیدایش و ارائه انواع نظریات گوناگون درباره پیشگیری، مرهون نظریات گوناگونی بوده که درباره «پدیده مجرمانه» و علل وقوع آن ارائه شده است. اینک به مهم‌ترین انواع پیشگیری از جرم اشاره می‌کنیم:

۱-۲-۱. پیشگیری از بزهکاری اطفال و نوجوانان

پیشگیری از بزهکاری اطفال و نوجوانان که به پیشگیری مبتنی بر رشد^۱ یا پیشگیری زودرس^۲

1. developmental Crime Prevention
2. Early Crime Prevention

هم معروف است از طریق جامعه پذیرنmodن این قشر انجام می‌شود. به لحاظ شخصیت پذیرا و در حال پرورش نوجوانان و آمادگی بیشتر این قشر برای اقدام‌های تربیتی، جهت مقابله با بزهکاری آنان باید با اتخاذ تدبیر تربیتی مناسب و درست، شخصیت سالم و متعادلی را در ایشان پدید آورد. در سخنان و سیره پیشوایان معصوم^{علیه السلام}، در این زمینه، نکات ارزشداری یافت می‌شود. در گفتار امام علی^{علیه السلام} نیز در موضوع هدایت و تربیت فرزندان، آموزه‌های ارزشمندی وجود دارد. عالیترین نمونه آن که منشور تربیتی نسل جوان بهشمار می‌آید، نامه‌ای است که در آن امام به فرزندش (امام حسن^{علیه السلام}) می‌فرماید: «همانا دل نوجوان مانند زمین خالی است که هرچه در آن افکنده شود، آن را می‌پذیرد. از این‌رو، من پیش از آن‌که دلت سخت گردد و خردت مشغول شود، به تادیب و تربیت تو شتافتم»^۱

(سیدرضی، نامه ۳۱)

۲-۲-۱. پیشگیری عمومی

در پیشگیری عمومی، مقابله با علل و عوامل عمومی وقوع جرم، نظری عوامل اجتماعی، جغرافیایی، اقتصادی، فرهنگی و... مدنظر است. هر یک از علل یاد شده می‌تواند به نوعی در پیدایش رفتارهای مجرمانه مؤثر باشد، به طور مثال محیط اجتماعی می‌تواند به گونه‌ای باشد که رفتارهای مجرمانه در آن رشد بیشتری داشته باشند. محیط‌های جغرافیایی نیز می‌توانند در فعال کردن نیروهای جرم‌زای نهفته در افراد و گروهها نقش مؤثری ایفا کنند. نبود حکومت یا وجود حکومت فاسد می‌تواند از جمله عوامل بروز رفتارهای منحرفانه باشد، به همین جهت اصلاح نظام اقتصادی، حکومتی، قضایی و... نقش بسیار مهمی در کاهش میزان جرم دارد. این دسته از پیشگیری‌ها جنبه عمومی و اجتماعی دارند.

(Grant, 2015: 22) در این خصوص در نهج البلاعه مطالب مفیدی در این خصوص وجود دارد که مطرح خواهد شد.

۱. «انما قلب الحدث كالارض الخالية، ما القى فيها من شيء قبلته. فبادرتك بالادب قبل ان يقسوا قلبك، و يشتغل لبك»

۱-۲-۳. پیشگیری نوع اول و دوم و سوم

این تقسیم‌بندی از پیشگیری که از علم طب گرفته شده است براساس مولفه زمان، پیشگیری را به اولیه، ثانویه و ثالث تقسیم‌بندی می‌کند. از نقطه نظر علم طب، پیشگیری اولیه^۱ به مجموعه تدابیر و اقدامات بهداشتی نظیر واکسیناسیون گفته می‌شود که با هدف جلوگیری از بیداش اولیه بیماری مطرح می‌شود. پیشگیری ثانویه^۲ تاکیدش بر اشخاص و وضعیت‌هایی است که علایم اولیه بیماری را در خود بروز داده‌اند. در پیشگیری ثالث ما با افراد بیمار سروکار داریم و درمان آنها جهت پیشگیری از بیماری‌های آینده آنهاست علیرغم آنکه درمان بیماری فعلی هم مدنظر است. (Stven, 1998: 11)

در جرم‌شناسی نیز منظور از پیشگیری اولیه، مبارزه با عوامل جرمزا است و پیشگیری ثانویه در خصوص اشخاصی است که بالقوه استعداد ارتکاب جرم دارند (همانند کودکان بدسرپرست، بی‌سرپرست و...) و منظور از پیشگیری ثالث، پیشگیری از تکرار جرم در آینده است که این نوع اخیر فقط در خصوص مجرمان است. در خصوص پیشگیری ثالث در خصوص پیشگیری از تکرار جرم در آینده، آموزه‌هایی از منظر حضرت علی ع یافت می‌شود که قابل توجه است. گاهی این پیشگیری از طریق تکرار جرم با صرف نظر کردن از اجرای مجازات دیده می‌شود. نقل شده که «شخصی نزد امام، اقرار به سرقت نمود. ایشان از وی پرسید: آیا می‌توانی قرآن بخوانی؟ مجرم پاسخ داد: آری، سوره بقره را می‌دانم، حضرت فرمود: دست تو را به سوره بقره بخشیدم.^۳» (طوسی، ۱۲۹/۱۰) صرف نظر کردن از اجرای مجازات‌ها در برخی از موارد خاص از سوی امام ع با نظریه برچسب‌زنی در جرم‌شناسی قابل تحلیل است. مطابق با این نظریه، خیلی از اشخاص مجرم که مرتكب جرم می‌شوند به خاطر برچسب‌هایی است که قبل از سوی نظام کیفری به آنها زده می‌شود

1. Primary Prevention
2. Secondary Prevention

۳. امام علی ع در خصوص کسی که اقرار به جرم خویش می‌کند فرموده‌اند: «اقرار گناکار به گناه خویش، شفاعت کننده او است.» نک: به بروجردی، حسین، (۱۳۹۹ق)، جامع احادیث الشیعه فی احکام الشریعه، ج ۱۶، قم، نشر مطبوعیه العلمیه.

(نیازپور، ۱۸) حتی امام علیه السلام به زندانیان اجازه حضور در نماز جمعه را می‌دادند (وائلی، ۲۷۳) که این همان توجه به اصلاح مجرمان و پیشگیری از تکرار جرم در آنها است. امام علی علیه السلام در خطبه ۱۲۷ نهج البلاغه در نقد عملکرد خشن خوارج، اشاره کرده‌اند که پیامبر اکرم صلوات الله عليه و آله و سلم مجرمان را مجازات می‌فرمود ولی حقوق آنان را از بیت‌المال قطع نمی‌کرد^۱ اشاره بر حفظ کرامت مجرم حتی بعد از ارتکاب جرم دارد. امری که باعث می‌شود او همچنان فردی از اعضای جامعه در میدان زندگی بماند و دچار انزوای شخصیت نشود و به تعبیر امروز به نقشه‌ای مثبت زندگی بازگردد.

۱-۲-۴. پیشگیری وضعی

این نوع پیشگیری در مقایسه با انواع پیشین جدیدتر است و در مباحث جرم شناختی و پیشگیری نو، بیشتر از آن سخن می‌رود. پیشگیری وضعی یا موضعی به مجموعه اقداماتی گفته می‌شود که جهت تسلط بر محیط و اوضاع پیرامونی مشرف بر جرم و نیز مهار آن انجام می‌شود تا از این طریق، افراد را از بزه‌دیدگی محافظت کند. مبتکر اصلی

۱. خوارج اعتقاد داشتند کسی که مرتكب جرم گردد کافر است و از اسلام خارج شده است ... در همین رد دیدگاه‌های افراطی در خطبه ۱۲۷ می‌فرماید: فَإِنْ أُبَيِّنْ إِلَيْكُمْ إِنَّا أَنْ تُرْعِمُوا أَنِّي أَخْطَأْتُ وَ ضَلَّلْتُ فَلَمْ يُضَلِّلُوكُمْ عَائِدَةً مُحَمَّدَ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بِضَلَالِي وَ تَأْخُذُوْهُمْ بِخَطْبِي وَ تُخْفِنُوهُمْ بِذِنْبِي؟ سَيُؤْفِكُمْ عَلَى عَوَاقِبِكُمْ تَصْعُوْهَا مَوَاضِعَ الْبُرُّ وَ السُّقُمْ وَ تَخْلُطُونَ مَنْ أَنْتُبَ بِمَنْ لَمْ يُذْنِبْ! وَ قَدْ عَلِمْتُمْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) رَجَمَ الزَّانِيَ الْمُحْسَنِ ثُمَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ ثُمَّ وَرَأَتُهُ أَهْلَهُ وَ قَتَّلَ الْفَاقِيلَ وَ وَرَثَ مِيرَاثَهُ أَهْلَهُ وَ قَطَّعَ [يَدَ] السَّارِقَ وَ جَلَّدَ الرَّازِيَ الْغَيْرَ الْمُحْسَنِ ثُمَّ قَسَّمَ عَلَيْهِمَا مِنَ الْفِيْرَ وَ نَكَحَا الْمُسْلِمَاتِ فَأَخْذَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ بِذِنْبِهِمْ وَ أَقَامَ حَقَّ اللَّهِ فِيهِمْ وَ لَمْ يَعْنِفْهُمْ سَهْهُمْ مِنَ الْإِسْلَامِ وَ لَمْ يُخْرِجْ أَسْمَاءَهُمْ مِنْ بَيْنِ أَهْلِهِ. ثُمَّ أَتَتْهُ شِرَارُ النَّاسِ وَ مَنْ رَمَى بِهِ الشَّيْطَانُ مِرَأِيَهُ وَ ضَرَبَ بِهِ تِهَهُ.» پس اگر چنین می‌پندارید که من خطایر و گمراه شدم، پس چرا همه امت محمد صلوات الله عليه و آله و سلم را به گمراهی من گمراهی می‌دانید و خطایر مرا به حساب آنان می‌گذارید و آنان را برای خطایر من کافر می‌شاریدند شمشیرها را بر گردند نهاده، کور کورانه فرود می‌آورید و گناهکار و بی‌گناه را به هم مخلوط کرده همه را یکی می‌پندارید در حالی که شما می‌دانید، همانا رسول خدا صلوات الله عليه و آله و سلم زناکاری را که همسر داشت سنگسار کرد، سپس بر او نماز گزارد، و میراثش را به خانواده اش سپرد، و قاتل را کشت و میراث او را به خانواده‌اش بازگرداند، دست دزد را برد و زناکاری را که همسر نداشت تازیانه زد، و سهم آنان را از غنائم می‌داد تا با زنان مسلمان ازدواج کنند. پس پیامبر صلوات الله عليه و آله و سلم آنها را برای گناهانشان کیفر می‌داد، و حدود الهی را بر آنان جاری می‌ساخت، اما سهم اسلامی آنها را از بین نمی‌برد، و نام آنها را از دفتر مسلمین خارج نمی‌ساخت. پس با انجام کناهان کبیره کافر نشدند شما (خوارج)، بدترین مردم و آلت دست شیطان، و عامل گمراهی این و آن می‌باشید.»

تئوری پیشگیری وضعی از جرم آقای «رونالد کلارک» انگلیسی است. (رحیمی‌نژاد، همان: ۱۲۲) این قسم از پیشگیری بر کاهش فرصت‌های مجرمانه از طریق تغییر وضعیت است. در این خصوص نیز در آموزه‌های اسلامی مواردی قابل مشاهده است که بیان خواهد شد.

۴- اصول پیشگیری از جرم

گذری بر آنچه از امام علی علیه السلام به دست ما رسیده است، به خوبی این امر را روشن می‌سازد که آن حضرت هم به مقتضای شأن امامت و ولایت خود، و هم به لحاظ شأن حاکم بودن، به مسئله پیشگیری از جرم توجه بسیاری داشته است. وقتی رسالت دین، هدایت و راهنمایی انسان و بیرون راندن او از گمراهیها و فتنه‌ها باشد، به‌طور قطع پیشوایان دینی به لحاظ وظیفه‌ای که خداوند بر دوش آنان نهاده است، باید بکوشند تا این مهم را تحقق بخشنند. از این روست که پیشگیری از انحراف و کژروی، در فهرست وظایف انبیاء و پیشوایان دینی قرار می‌گیرد.

اصول مدنظر امام علی علیه السلام که می‌توان آنها را در خصوص مقوله پیشگیری در نظر گرفت عبارت‌اند از:

۱- اصل مشروعیت روشهای

آنچه باید به آن توجه داشت، این است که تحقق پیشگیری از جرم، امری نیست که به هر بهایی مجاز و ارزشمند باشد، بلکه رعایت اصول و ضوابطی ضرورت دارد. به اعتقاد ما عدم رعایت این اصول، شکست کوشش‌های پیشگیرانه از جرم را در پی خواهد داشت. در هر حکومتی، همه اقدامها و فعالیتهای فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و ... به شدت تحت تأثیر ارزشها، سنت‌ها و فرهنگ مورد قبول و رایج آن جامعه است. برای مثال، در جامعه مردم سalarی نمی‌توان بدون توجه به آراء و افکار عمومی و مشارکت مردم و با استفاده از زور سرنیزه و قدرت نظامی، امنیت عمومی را برقرار ساخت. یا مثلاً در جوامعی که فرهنگ

لیبرالیزم حاکمیت یافته است و فردگرایی و حفظ آزادی‌های فردی اهمیت فراوانی دارد.

اقدامات پیشگیرانه باید کمترین صدمه را به این قاعده وارد سازد (دلmas مارتی، ۵۸).

امام علی^ع می‌فرماید: مردم برای اصلاح دنیا چیزی از دین را ترک نمی‌گویند، جز آنکه خدا آنان را به چیزی زبان بارتر دچار خواهد ساخت^۱ (سیدررضی، حکمت ۱۰۶) توجه به سخن اخیر امام، این نکته را به خوبی آشکار می‌سازد که رویکردها و برنامه‌ها و روش‌های پیشگیری از جرم که با هدف اصلاح امور دنیایی مردم انجام می‌شود، اگر با قواعد دینی مغایر باشد، خود سبب تیره روزی بیشتر آنان خواهد شد. به همین جهت، هیچگاه نمی‌توان روش‌هایی همچون اصلاح نسل را پذیرفت، از جمله عقیم‌سازی بزهکاران و بیماران روانی که در سال ۱۹۳۰ در ایالات متحده آمریکا رواج داشت، یا آنچه را که در آلمان نازی به صورت سترون‌سازی افراد مبتلا به ناهنجاریهای جسمی یا روانی مطرح بود (نجفی ابرندآبادی، دانشنامه جرم شناسی، ۹۰).

۲-۲. لزوم رعایت آزادی‌های مشروع

به لحاظ ویژگی ضداجتماعی جرم، پیشگیری و مجازات، شیوه‌های واکنشی جامعه در قبال آن تلقی می‌شود. جامعه برای صیانت از ارزشها و آرمانهای خود، چنین شیوه‌هایی را روا می‌دارد، اما باید توجه داشت که حراست از کیان جامعه، هرگز نباید دستاویز و بهانه‌ای برای پایمال شدن حقوق و آزادیهای مشروع افراد باشد.

البته این که کدام یک از دو مصلحت حفظ کیان اجتماع یا حفظ آزادیها و حقوق مشروع افراد، مهمتر است، بحثی بسیار مهم است که در مجال این نوشتار نمی‌گنجد. به هر حال، ظاهر متون دینی و سخنان امام علی^ع چنین نشان می‌دهد که قاعده نخستین در اقدامات پیشگیرانه این است که باید بنا بر حفظ حقوق افراد باشد و چشم پوشی از حقوق و آزادی‌های مشروع مردم و بی‌اعتنتابی به آن، جز با دلیل موجه، جایز نیست. امام علی^ع

---

۱. «لا يترك الناس شيئاً من أمر دينهم دنياهم إلا فتح الله عليهم ما هو أضر منه»

در حکومت خویش، این مهم را برای مسلمان و غیر مسلمان رعایت می‌کرد. آن حضرت در خصوص حفظ حرمت مؤمن می‌فرماید: خداوند را محترماتی است که ناشناخته نیست و حلالهایی را مباح دانسته است که در آن کاستی وجود ندارد و در این میان حرمت و احترام مسلمان را برابر هر حرمتی برتری بخشیده و با اخلاص و توحید شیرازه حقوق مسلمانان را در نقطه پیوند، به سختی گره زده است^۱ (سیدرضی، خطبه ۱۶۷).

۳-۳. پیشگیری از جرم، وظیفه‌ای همگانی

تا مدت‌ها پیش، پیشگیری از جرم یک وظیفه به معنای اخص کلمه بود که توسط دولت اقدام می‌شد یعنی صرف دولت این وظیفه را بر عهده داشت اما رفته رفته این اندیشه قوت گرفت که باید از بدنه اجتماع در سیاست جنایی استفاده شود. به همین جهت، امرروزه در واکنش بزهکاری از مشارکت جامعه مدنی سخن می‌رود. البته این مشارکت همچنان باید تحت نظر دولت انجام شود تا به حقوق فردی و خصوصی و نیز کرامت و شأن انسانها کمترین خدشه‌ای وارد نشود. مروری بر سخنان گرانقدر و امام علی ؑ این نکته را به خوبی روشن می‌کند که آن حضرت پیشگیری از جرم را وظیفه‌ای همگانی می‌داند که دولت و یکایک افراد جامعه و حتی مجریان بالقوه و نیز افرادی که احتمال بزه دیده شدن در آنها وجود دارد، مسؤول پیشگیری هستند.

از دیدگاه امام علی ؑ وجود حکومت برای هر جامعه‌ای ضرورت دارد. به سامان رسیدن صلاح و معاش مردم، در گرو وجود حکومت است و اگر جامعه‌ای فاقد حکومت باشد هرج و مرج و بزهکاری گسترش می‌یابد. هیچ چیز جامعه و مردم آن را به اندازه بسی قانونی از مسیر پیشرفت و کمال باز نمی‌دارد. به همین دلیل، از دیدگاه حضرت، «حکومت امیر ستمگر و فاجر از بی‌حکومتی بهتر است شیر درنده، بهتر از سلطان ستمکار و سلطان

---

۱. «إِنَّ اللَّهَ حَرَمَ حَرَاماً غَيْرَ مَجْهُولٍ وَأَحَلَ حَلَالاً غَيْرَ مَدْخُولٍ، وَفَضَلَّ حُرْمَةُ الْمُسْلِمِ عَلَى الْخَرْمِ كُلُّهَا وَشَدَّ بِالْإِلْخَاصِ وَالْتَّوْحِيدِ حُقُوقَ الْمُسْلِمِينَ فِي مَعَادِهَا»

ستمکار بهتر از فتنه‌های همیشگی است^۱ (مجلسی، پیشین، ۳۵۹). به همین سبب امام در برابر خوارج که از نفی حکومت سخن می‌گفتند فرمود: برای پیشگیری از ناامنی و پایمال شدن حقوق ضعیفان، به حکومت امیری نیکوکار یا بدکار نیاز است و چاره‌ای از آن نیست». (تمیمی آمدی، ۶۰۴/۲)

با دقت در این سخنان، ضمن اینکه فلسفه وجود حکومت از دیدگاه امام فهمیده می‌شود، لزوم تدابیر حکومتی برای پیشگیری از جرم نیز روشن می‌شود و بدیهی است که در حکومت حکیمان و پارسایان، این امور بهتر تحقق می‌یابد. این چنین حاکمانی در حقیقت امینان خداوند بر روی زمین و عامل بازدارنده مردم از زشتیها و پلیدیها هستند. برخی دستورها و سفارش‌هایی که امام به نمایندگان و والیان سرزمهنهای اسلامی داده، در جهت وظیفه حکومت در پیشگیری از جرم است. در الگوی حکومتی امام علی علیه السلام نقش بسیار سازنده و حساسی دارند به گونه‌ای که می‌توان آن را از بهترین الگوهای حکومت مشارکتی دانست که امروزه از آن تحت عنوان سیاست جنایی مشارکتی یاد می‌کنند.^۲ امام علی علیه السلام در این خصوص از سویی مشارکت را حق مردم می‌داند که حکومت باید آن را مراعات کند و از سوی دیگر، مشارکت را تکلیف و وظیفه همگانی برمی‌شمرد و مردم را به ادائی آن فرا می‌خواند. سفارش‌های امام علی علیه السلام درباره امر به معروف و نهی از منکر در همین جهت است. وی آشکارا بیان می‌کند که اگر مردم در انجام این تکالیف کوتاهی ورزند، فساد و شرارت، جامعه را فرا می‌گیرد: «امر به معروف و نهی از منکر را ترک نکنید که بدان شما بر شما مسلط می‌شوند»^۳ (سیدررضی، نامه ۴۷)، البته این نکته را مدنظر قرار دهیم که «كلکم راع وكلکم مسؤول عن رعيته» یعنی آنچه در عمل، کارایی بیشتری دارد، امر به معروف و نهی از منکر در قالب عمل، آن هم به صورت گروهی است.

۱. «اسدٌ حَطُومٌ خَيْرٌ مِّنْ سُلْطَانٍ ظَلُومٍ، وَ سُلْطَانٌ ظَلُومٌ خَيْرٌ مِّنْ فَتَنَ تَدُومُ».

۲. برای مطالعه بیشتر در این خصوص نک: به می‌ری، دلیل‌سازی مارتی (۱۳۹۷)، نظامهای بزرگ سیاست جنایی، ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی، تهران، انتشارات میزان.

۳. «لاتر كوالمر بالمعروف و النهي عن المنكر فيولى عليكم شراركم».

۳- راهکارهای سیاست جنایی پیشگیرانه از جرم

۳-۱. مبارزه با نادانی

در اندیشه امام علی ع، مبارزه با نادانی، جزو اساسی‌ترین برنامه‌های پیشگیری از انحراف و تباہی است. اولویت انجام این مهم بدان سبب است که حضرت نادانی را به صراحت، ریشه هر شر و بدی و منبع و معدن آن می‌داند. ایشان قاعده‌ای کلی را ارائه می‌دهد که علت لغزش را انحراف رفتاری، عقیدتی و اخلاقی آدمی را باید در نادانی او جست.

اعتقاد نگارنده بر این است که حتی اگر جهل، نقطه مقابل عقل نیز تلقی شود. با توجه به اینکه امام علی ع عقل را بر دو نوع مكتسب و غریزی می‌داند، (ابن أبيالحدید، ج ۱۶، باب ۳۹، ص ۶۲) عقل نقطه مقابل علم نیز تلقی می‌شود، از این‌رو مبارزه با نادانی هم بیدارسازی عقلهای سرشته و ذاتی آدمیان و هم ارائه دانش‌های لازم به آنها را در بر می‌گیرد و به اصطلاح، هم تذکر و هم تعلیم را پوشش می‌دهد.

روشی که امام در مبارزه با نادانی ارائه می‌کند، بسیار قابل توجه است. ایشان از سویی حکمت را به تعلیم دادن و آگاهی بخشی به مردم موظف می‌کند و این را از حقوق شهر و ندان بر حکومت می‌داند که به هیچ روی نباید ترک شود و در جای دیگر، منظور خویش از این دانش را تفسیر می‌کند: «بر امام و حاکم لازم است که حدود اسلام و ایمان را به مردم تحت سرپرستی خویش بیاموزد^۱.» (آمدی، ۳۱۸/۴).

از آنچه گفته شد، می‌توان نتیجه گرفت که بین نادانی و جرم رابطه‌ای مستقیم وجود دارد به همین علت، جهالت‌زدایی از مهم‌ترین اولویت‌ها در پیشگیری از جرم است. آگاهی درست و لازم می‌تواند نقش بسیار مهمی در پیشگیری از جرم داشته باشد. نتیجه بخش بودن آگاهی به شخصیت فraigیر نیز بستگی دارد. در سخنان امام علی ع با صراحت آمده است که اگر فraigیران از تهذیب و پرورش اخلاقی درست بهره مند نباشند، علوم مفید نیز نمی‌توانند برای اینان کارگشا و راهنمای باشند.

---

۱. «على الامام أن يعلم أهل ولايته حدود الإسلام و الإيمان.»

۳-۲. اتخاذ تدابیر لازم برای رفع نیازهای اساسی

انسان با موجودی با نیازهای جسمی و روانی است که زندگی اش و تداوم آن به ارضای این نیازها بستگی دارد. بارزترین و اولی‌ترین این نیازها، نیازهای فیزیولوژیک (جسمانی) از جمله غذا، آب، مسکن، پوشان، استراحت و نیازهای جنسی است. در آموزه‌های موجود از پیشوایان دینی، ضمن توجه دادن به ضرورت پاسخگویی درست به این‌گونه نیازها، هشدار داده شده در صورت عدم تأمین نیازهای اساسی افراد، آمادگی رفتار مجرمانه در آنان فزونی خواهد یافت.

از دیدگاه امام علی^ع عدم تأمین یا تأمین نامناسب هر یک از نیازهای اساسی انسان می‌تواند عامل مهمی در شکل گیری رفتارهای مجرمانه و منحرفانه باشد. (سیدرضا، نامه ۶۰ و حکمت ۳۱۹). از این‌رو برای پیشگیری از این‌گونه رفتارها لازم است اقدامهای ضروری از سوی حکومت، جامعه و افراد اتخاذ گردد. اشاره به برخی از این تدابیر و اقدام‌ها می‌تواند راه گشا و مفید باشد.

۳-۱. تأمین نیازهای اقتصادی و معیشتی

از دیرباز درباره نقش فقر در بزهکاری، بحثهای بسیاری شده است. این مهم، به روشنی در سیره عملی و گفتار امام علی^ع دیده می‌شود. حضرت گذشته از اینکه خود الگوی تمام عیار کار و کوشش بود، افراد را به کار و تلاش و استفاده از نعمت‌های الهی فرا می‌خواند. اقدام‌هایی که ایشان در دوران کوتاه و پربرکت خویش انجام داد، بسیار در خور توجه است.

۳-۲. پرداخت دستمزد کافی

امام علی^ع در نامه خود به مالک اشتر، به وی سفارش می‌کند که قاضیان و کارمندان دستگاه قضایی را تأمین کند تا احتیاج آنها به مردم کم شده، از نفوذ طماعان و حیله‌گران

در امان بمانند: «آنقدر به او بیخش که نیازهای او برطرف گردد، و به مردم نیازمند نباشد، و از نظر مقام و منزلت آنقدر او را گرامی دار که نزدیکان تو، به نفوذ در او طمع نکند، تا از توطئه آنان در نزد تو در امان باشد^۱.» (سیدرضی، نامه ۵۳). دقت در کلام امام به خوبی نوع رابطه مستقیم رفع نیازهای مادی و پیشگیری از فریب خوردن و گمراهی قضات را نشان می‌دهد. پدیده شوم رشو، پایمال کردن حق ضعیف و مظلوم، در این مسئله ریشه دارد.

براساس آموزه‌های حضرت علی ع بی توجهی به نیازهای معیشتی کارمندان زمینه رعایت قوانین حکومتی و قواعد و مقررات اخلاقی را از بین می‌برد. به همین جهت، حضرت هشدار می‌دهد که «اگر نیازهای مادی کارکنان تأمین شده باشد حتی افراد نادرست نیز بهانه‌ای برای دزدی و رشو خواری نخواهند داشت، اما اگر نیازهای مادی آنان تأمین نشده باشد، فشار احتیاج، آنها را از راه راست منحرف می‌سازد و مرتکب بزهکاری خواهند شد» (تمیمی، همانجا).

۳-۲-۳. توجه ویژه به محرومان

در هر حکومتی همواره طبقاتی محروم و مستضعف وجود دارند که به علی‌الله از تأمین نیازهای نخستین خود ناتوانند. گروهی از اینان خویشتن داری کرده، گروهی دیگر به گدایی دست می‌زنند. این مسئله خود می‌تواند عاملی در بزهديدگی یا بزهکاری آنان باشد. حکومت موظف است دست کم نیازهای معیشتی اینان را از بیت‌المال برآورد. در این میان یتیمان و بی‌سرپرستان و سالخوردگان باید از توجه ویژه‌ای برخوردار باشند. امام علی ع در نامه خود به مالک اشتر به صراحت بر این نکته تأکید ورزیده است (سیدرضی، نامه ۵۳).

۳-۳. گسترش فضای دینی و پرورش روحیه دین‌داری

از دیگر اولویت‌های اساسی پیشگیری از جرم که از گفتار امام علی ع استفاده می‌شود

۱. «وَأَفْسِحْ لَهُ فِي الْبَذْلِ مَا يُبَيِّلُ عِلْمَهُ، وَتَقْلُ مَعْهُ حَاجَتُهُ إِلَى النَّاسِ، وَأَعْطِهِ مِنَ الْمُنْزَلَةِ لَدِيْكَ مَا لَا يَطْمُعُ فِيهِ غَيْرُهُ مِنْ خَاصَّيْكَ، لِيَأْمَنَ بِذَلِكَ اغْتِيَالَ الرِّجَالِ لَهُ عِنْدَكِ»

و به جرأت می‌توان آن را اساسی‌ترین اقدام در پیشگیری از جرم دانست، کوشش در جهت افزایش و تثبیت باورهای دینی مردم است. تأمیلی در آموزه‌های گرانسینگ مولای متقیان علیه السلام این مطلب را روشن می‌کند که دینداری، عامل مهمی در خشکاندن چشم‌های فساد و تباہی است و در مقابل، سرنخ هم جرایم و گناهان را باید در نبود یا ضعف دینداری حقیقی و درست افراد جست. بسیاری از کارشناسان مسائل اجتماعی و جرم‌شناسان نیز اذعان دارند که کنار گذاشتن باورهای دینی و گرایش‌های مذهبی، عامل بسیاری از کثره‌ی ارادی آدمی است. برخی از جنبه‌های نقش پیشگیرانه دینداری به شرح زیر است:

۳-۳-۱. خداواری و تأثیر آن بر کاهش جرم

از جمله آموزه‌های اساسی و محوری ادیان الهی، پذیرش خداوندی است که همه هستی را آفرید. اعتقاد به خداوند یکی از ارکان مهم اعتقادات است. فردی که خدا را حاضر و ناظر بر اعمال خود بداند کمتر مرتكب جرم و گناه می‌شود.
 «ما انسان را آفریدیم و می‌دانیم که نفس او چه وسوسه‌ای به او می‌کند و ما از شاهرگ به او نزدیک‌تریم^۱» (ق، آیه ۱۶).

در آموزه‌های پیشوایان دینی نیز سفارش فرد و اجتماع و کارگزاران حکومتی بر تقوای الهی، دقیقا در جهت سیاست ترویج دینداری و تثبیت خدامحوری و خداواری در زندگی فردی و اجتماعی است و به تصریح و ضمانت امام علی علیه السلام عامل بازدارنده از انحرافها و پلیدیها به شمار می‌رود. «پس گوش جان را به ندای تقوا بسپارید، و برای بدست آوردن آن تلاش کنید. تقوا را به جای آنچه از دست رفته به دست آورید و عوض هر کار مخالفی که مرتكب شده‌اید انتخاب کنید، با تقوا خواب خود را به بیداری تبدیل، و روزتان را با آن سپری کنید، دل‌های خود را با تقوا زنده کنید، و گناهان خود را با آن شستشو دهید^۲.»

۱. «ولقد خلقنا الانسان و تعلم ما تووس و نحن أقرب اليه من حبل الوريد»
 ۲. «فَأَهْمِلُوا بِأَسْمَاعِكُمْ إِلَيْهَا وَأَلْظِلُوا بِجَدْعُمْ عَلَيْهَا وَاعْتَاضُوهَا مِنْ كُلِّ سَلْفٍ خَلَفَهُ وَمِنْ كُلِّ مُخَالِفٍ مُوَافِقًا، أَيْقَظُوا بِهَا نَوْمَكُمْ وَأَقْطَلُوا بِهَا يَوْمَكُمْ وَأَشْعِرُوهَا قُلُوبَكُمْ وَارْحَضُوهَا ذُنُوبَكُمْ وَدَأْبُوهَا أَلْسُنَاتَمْ وَبَادِرُوهَا بِهَا الْحِمَامْ، وَأَغْتَرُوهَا بِمَنْ أَضَاعَهَا وَلَا يَعْتَبِرُنَّ بِكُمْ مِنْ أَطْاعَهَا؛ أَلَا فَصُونُوهَا وَتَصَوَّنُوا بِهَا».

(سیدرضی، خطبه ۱۹۱) این عبارت دربردارنده نکته مهمی است و آن اینکه تقوای خود را به اینکه صیانت بخش است خود نیز نیازمند به صیانت است

امیر المؤمنین علی ع تقوای الهی را مرکبی رام، مطیع و راهور می‌داند که آدمی را به سرمنزل سعادت می‌رساند. از دیدگاه ایشان «ای بندگان خدا بدانید که تقوا، دزی محکم و شکستناپذیر است، اما هرزگی و گناه، خانه‌ای در حال فرو ریختن و خوار کننده است که از ساکنان خود دفاع نخواهد کرد، و کسی که بدان پناه برد در امان نیست. آگاه باشید با پرهیزکاری، ریشه‌های گناهان را می‌توان برید، و با یقین می‌توان به برترین جایگاه معنوی، دسترسی پیدا کرد. ای بندگان خدا، خدا را، در حق نفس خویش که از همه چیز نزد شما گرامی‌تر و دوست داشتنی‌تر است. پرواکنید، همانا خدا، راه حق را برای شما آشکار کرده و جاده‌های آن را روشن نگاه داشت، پس یا شقاوت دامنگیر یا رستگاری جاویدان در انتظار شماست.^۱» (سیدرضی، خطبه ۱۵۷).

۳-۲-۳. آخرت محوری و نقش آن در کاهش جرم

انسانی که به آخرت معتقد است و آن را منزلگاه ابدی خویش می‌داند کمتر خود را در حیطه جرم قرار می‌دهد. در جرم‌شناسی، از جمله ویژگیهای برجسته بزهکاران، داشتن آرزوها و هوسهای بسیار و لجام گسیختگی، تعلقات مادی و دنیاگی فراوان و عطش رو به فزونی ثروت خواهی و مقام طلبی است و یاد مرگ دارویی مؤثر در برطرف شدن این زمینه‌ها است. امام علی ع می‌فرماید: «بهوش باشید، مرگ را که نابود کننده لذت‌ها و شکننده شهوت‌ها و قطع‌کننده آرزوهاست، به هنگام تصمیم بر کارهای زشت، به یاد آورید، و برای انجام واجبات، و شکر در برابر نعمت‌ها و احسان بی‌شمار الهی، از خدا یاری خواهید.^۲» (همانجا، خطبه ۹۹).

۱. «أَعْلَمُوا عِبَادَ اللَّهِ أَنَّ التَّقْوَىٰ دَارُ حِصْنٍ عَزِيزٍ، وَ الْفُجُورُ دَارُ حِصْنٍ ذَلِيلٍ، لَا يَسْتَعْنَى اللَّهُ وَ لَا يُحْرِرُ مَنْ لَجَأَ إِلَيْهِ؛ أَلَا وَ بِالْتَّقْوَىٰ تُنْظَعُ حُمَّةُ الْحَطَّابَيَا، وَ بِالْيَقِينِ تُدَرَّكُ الْغَایَةُ الْفُضُّوْيَى. عِبَادَ اللَّهِ، اللَّهُ اللَّهُ فِي أَعْزَىِ الْأَنْفُسِ عَلَيْكُمْ وَ أَحْيَهُمَا إِلَيْكُمْ، فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ أَوْضَحَ لَكُمْ سَبِيلَ الْحَقِّ وَ أَنَارَ طُرُّهُ، فَشَفِعُوْةُ لَارِمَةٍ أَوْ سَعَادَةً ذَائِمَةً»
۲. آلٌ فَادْكُرُوا هَادِمَ الْلَّذَّاتِ وَ مُنْصَصَ الشَّهْوَاتِ وَ قَاطِعَ الْأُمُّيَّاتِ عِنْدَ الْمُسَاوِرَةِ لِلْأَعْمَالِ الْقَبِيْحَةِ، وَ اسْتَعِنُو اللَّهَ عَلَى أَدَاءِ وَاجِبِ حَقَّهُ وَ مَا لَا يُحْصَى مِنْ أَعْدَادِ نِعَمِهِ وَ إِحْسَانِهِ.

در سیره عملی امام علی ع نیز توجه دادن به مرگ باوری برای پیشگیری از انحراف و بزه دیده می‌شود. نمونه بازز این مطلب ماجرا بی است که خود امام درباره برادرش عقیل نقل می‌کند که چگونه از امام تقاضای دست درازی به بیت‌المال را داشت و امام با نزدیک کردن آهنی گداخته به دستش، او را متوجه عذاب خداوند کرد. امام در این راستا می‌فرماید: «به خدا سوگند عقیل را در نهایت بینوابی دیدم، از من خواست تا یک صاع از گندم شما مردم را به او ببخشم، در حالی که، فرزندانش را از شدت فقر آشفته موسی و گردآورد با چهره‌ای نیلین می‌دیدم. چند بار نزد من آمد و خواهش خود مکرر کرد و من، همچنان، به او گوش می‌دادم و او پندشت که دینم را به او می‌فروشم و شیوه خوبیش و امی‌گذارم و از پی هوای او می‌روم. پس پاره آهنی را در آتش گداختم و تا مگر عبرت گیرد، به تنش نزدیک کردم. عقیل همانند بیماری ناله سر داد و بیم آن بود که از حرارتش بسوزد. گفتم: ای عقیل نوحه گران در عزایت بگیریند، آیا از حرارت آهنی که انسانی به بازیچه گداخته است می‌نالی و مرا از آتشی که خداوند جبار به خشم خود افروخته بیمی نباشد؟ تو از این درد می‌نالی و من از حرارت آتش ننالم؟»^۱ (همانجا، خطبه ۲۲۴).

از جمله فلسفه‌هایی که پیشوایان دینی ما در تبیین علل وضع این احکام بیان کرده اند، پیشگیری از انحراف و فساد انسان و سوق دادن او به کمالات است. امام علی ع نیز پاییندی به احکام الهی را عامل مهمی در پیشگیری از جرم و ترک طاعات الهی را سبب افزایش جرایم می‌داند: «هنگامی که اطاعت از فرمان‌های خداوندی کم شود، گناهان افزایش می‌یابد.» (سیدرضی، خطبه ۲۴۳)

۳-۴. ارائه آموزش‌های همگانی

بخشی از آموزه‌های به یادگار مانده از امام علی ع، افراد را به مقابله با وضعیت‌های

۱. وَ اللَّهُ لَئِنْ رَأَيْتُ عَقِيلًا وَ قَدْ أَمْلَقَ، حَتَّىٰ اسْتَخَاهِي مِنْ بُرْكٍ صَاغِي؛ وَ رَأَيْتُ صَيْبَاهَ شُعْثَ الشُّعُورِ، عَبْرَ الْأَلْوَانِ مِنْ فَقْرِهِمْ، كَانَتَا سُودَاتٍ وُجُوهُهُمْ بِالْظَّلْمِ؛ وَ عَاوَدَتِي مُؤَكِّدًا وَ كَرَرَ عَلَيَّ الْقُولَ مُرَدَّدًا، فَاصْعَبَتِ إِلَيْهِ سَمْعِي، فَظُلِّنَّ أَيْمَنُهُ بِيَنِي وَ أَتَيْعُ تَقْيَادَهُ مُفَارِقاً طَرِيقَتِي. فَأَحَمِيتُ لَهُ حَدِيدَةً ثُمَّ أَذْبَيْتُهَا مِنْ جَسْمِهِ لِعَتْبَرَ بَهَا، فَضَجَّ ضَجْجَ ذَنَفِي دَنَفٍ مِنَ الْهَمَّا وَ كَادَ أَنْ يَخْرُقَ مِنْ مِيسِمَهَا؛ فَقُلْتُ لَهُ تَكَلَّمَ الْوَاكِلُ يَا عَقِيلُ، أَتَيْنُ مِنْ حَدِيدَةٍ أَحْمَاهَا إِنْسَانَهَا لِعَيْهِ، وَ تَجْرِي إِلَى تَارِ سَجَرَهَا جَبَارُهَا لِغَصَبِهِ، أَتَيْنُ مِنَ الْأَذَىٰ وَ لَا أَئِنُّ مِنْ ظَلَّ؟

خاص جرم را ترغیب می‌کند که احتمال بزهیدگی یا بزهکاری انسان را فراهم می‌آورد، امری که امروزه از آن با عنوان «پیشگیری و ضعی» یاد می‌کند. در این وضعیت‌ها، فرصت‌های ارتکاب بزه بیشتر فراهم است و زمینه گذر از اندیشه مجرمانه بر فعل مجرمانه، به سبب وجود آماج‌های لازم، مجرد است، به طور مثال، نیازمندی آدمی در وضعیت بحرانی و رجوع او به کسی که قادر به رفع نیازهای او است، اما شخصیت ناوهنجاری دارد، می‌تواند زمینه‌های تحریک اندیشه بزهکاری وی را فراهم آورد.

موقعیت‌های فیزیکی و اجتماعی خاص نیز می‌تواند وسوسه ارتکاب جرم را در انسان تشیدید کند. در ذیل مواردی از سفارش‌های امام علی ع در زمینه پیشگیری و ضعی ذکر می‌گردد.

۴-۳. پرهیز از حضور در مکان‌های جرم خیز

فرصت‌ها و زمینه‌های ارتکاب بزه در برخی از مکانها به لحاظ جغرافیایی یا محیطی بیشتر فراهم است. حضور در این مکان‌ها، به ویژه اگر فرد نیروی بازدارنده درونی قوی نداشته باشد، می‌تواند او را به بزهکاری سوق دهد. در این صورت، «تقوای پرهیز» از «تقوای حضور» کارآمدتر است. اگر انسان از تقوا برخوردار باشد و بتواند بر آن محیط تأثیر بگذارد، از «تقوای حضور» برخوردار است و باید در جهت امر به معروف و نهی از منکر دست به کار شود.

یکی از علی که امام علی ع سلامت آدمی را در تفرد دانسته همین است: «سلامت انسان در تنهایی اوست» ۱ - «السلامة فی التفرد» (محمدی ری‌شهری، محمد، میزان الحکمة، ح ۱۲۵۹۸).

روایاتی که در خصوص منع معاشرت با افراد پست و ناپاک موجود است نیز به پیشگیری و ضعی ناظر است. حضور در مجالس پرزرق و برق و پر از دارایی نیز می‌تواند وسوسه‌های به چنگ آوردن مال از هر طریق ممکن، هر چند ناصواب و غیرمشروع را در آدمی پدید آود. زیرا به قول امام علی ع: «مال، ماده اصلی و اساسی همه شهوت است^۱» (سیدرضی، حکمت ۵۸).

۱. الْمَالُ مَادَّةُ الشَّهْوَاتِ.

۳-۴-۲. پرهیز از همتشیینی با نامحرمان

از جمله غراییزی که خداوند در وجود آدمی قرار داده، غریزه جنسی است که برای بقای نسل آدمی ضرورت دارد. ارضا و تأمین نیازهای جنسی در اسلام مانند دیگر نیازها، با برنامه و روش خاصی طراحی شده است. از جمله این برنامه‌ها و روشها سفارش‌های اسلام درباره چشمپوشی از محترمات به حداقل بسندن ارتباط زن و مرد، آداب نزدیکی و ازدواج و عفاف است. معاشرت با زنان می‌تواند زمینه‌های تحریک شهوات جنسی را فراهم سازد و با شعله کشیدن شهوات، چه بسا حریمه‌ها و حرمت‌های الهی نادیده گرفته شود.

امام علی ع خود می‌کوشید اسوه و الگوی پرهیز از اختلاط و معاشرت با زنان باشد. هرگاه به زنان سالخورده برمی‌خورد، به آنها سلام می‌کرد. ولی وقتی به دختران با زنان جوان می‌رسید، از سلام کردن به آنها اکراه داشت و می‌فرمود: می‌ترسم، صدای زنان مرا به شگفتی وادارد.» (سیدرضی، حکمت ۵۸).

۳-۴-۳. ضرورت اراضی غریزه جنسی برای مردان

نمونه دیگر از سفارش‌های پیشگیرانه‌ای که از امام علی ع به ما رسیده و پیشگیری غیرکیفری از نوع وضعی به شمار می‌آید، سفارش به مردان متأهل هنگام دیدن زنان و برافروخته شدن شهوت جنسی در ایشان است. البته بهتر، بلکه لازم است که انسان چشم خود را از نامحرم بپوشاند. ولی در صورتی که این حکم الهی را رعایت نکرد یا به‌طور تصادفی نگاه او به نامحرم افتاد و غریزه جنسی‌اش تحریک شد، باید در صدد کنترل آن برآید. امام در سفارش خویش می‌فرماید: «همانا دیدگان این مردان به منظره شهوت‌آمیز دوخته شده و به هیجان آمده‌اند. هرگاه کسی از شما با نگاه به زنی به شگفت آید، با همسرش بیامیزد که او نیز زنی چو زن خودش باشد^۱» (سیدرضی، حکمت ۴۲۰) البته این مورد مهم تنها در مورد نیازمندی‌های جنسی مطرح نیست. بلکه با الغای خصوصیت و

۱. «إِنَّ أَبْصَارَ هُنُوْفُ الْخُولِ طَوَّافٌ، وَ إِنَّ ذَلِكَ سَبَبُ هِيَابِهَا؛ فَإِذَا نَظَرَ أَحَدُكُمْ إِلَى امْرَأَةٍ تُعْجِبُهُ، فَلْيَلَامِسْ أَهْلَهُ، فَإِنَّمَا هِيَ امْرَأَةٌ كَامِرَأَتِهِ».«

تنقیح مناطق بیانگر واقعیت مهمی در پیش گیری از جرم است و آن ضرورت تأمین نیازمندیهای مشروع در زندگی اشخاص است. ضمن اینکه این نحوه مواجهه امام با قضیه به خوبی حکایت از ضرورت بردباری و مواجهه واقع بینانه امام جامعه با زمینه های جرم و انحراف است. اینکه امام از کوره در نرفتند و زبان به ملامت و سرزنش نگشودند و فقط برای این ساختن مخاطب از لغزشها بعدی او را به لزوم استمتاع مشروع از همسر خود یادآور شدند.

۴-۳. پرهیز از خلوت گزینی

از جمله مکانهایی که در آن فرصت ارتکاب بزه بسیار مهیا است، خلوتها و مکانهایی است که انتظار دیگران را به آن راهی نیست. امام علی ع از جمله علل و اسباب فجور را «خلوتها» می داند و افراد را از آن پرهیز می دهد.^۱ (آمدی، ۱۲۳/۴)

۴-۴. برنامه ریزی برای اوقات فراغت

اوقات فراغت نیز از جمله مواردی است که فرصت ارتکاب بزه و نیز قرار گرفتن در معرض بزه دیدگی را بیشتر ممکن می سازد. ثابت گردیده که بیش از نصف دزدان بزرگسال با سوءسابقه، اوقات فراغت خود را در مرکز تفريحات ناسالم گذرانده اند (قهوه خانه، مجالس رقص، قمارخانه و ...) معاشرت با دوستان جنایتکار نیز قطعاً در شکل گیری شخصیت بزهکار مؤثر است. (گسن، جرم‌شناسی کاربردی، ۱۸۶) امام علی ع این نکته را خاطرنشان می سازد که: «لذت جویی های نادرست دوران جوانی، از فراغت سرچشمه می گیرد». (تمیمی آمدی، ۱۰/۶) از اینرو باید کوشید تا با برنامه ریزی درست، اوقات فراغت جوانان را پر کرد.

۵-۳. خوشرفتاری حاکم با مردم در جهت پیشگیری از جرایم (خصوصاً علیه حاکمیت)

برخی از جرایم همچون جرم بغی که جزء جرایم علیه حکومت محسوب می شوند، به

۱. (سبب الفجور الخلوة)

۲. (من الفراغ تكون الصبوة)

جز مواردی که از روی دشمنی و عناد است، از روی عدم خوشروی حکمرانان با شهروندن خویش است. در بسیاری از حکومتها به جای اینکه به دنبال ریشه شناسی این جرایم علیه حکومت باشند، در جست و جوی مجرم هستند تا او را به اشد مجازات برسانند. خوشفتاری و دادگری و گذشت حاکم با مردم خویش، به قطع و یقین، عاملی جهت پیشگیری از جرایم علیه حکومت محسوب می‌شود. امام علیؑ در این راستا فرموده‌اند: «با شما به نیکویی زندگی کردم، و به قدر توان از هر سو نگهبانی شما دادم، و از بندهای بردگی و ذلت شما را نجات داده، و از حلقه‌های ستم رهایی بخسیدم، تا سپاسگزاری فراوان من برابر نیکی اندک شما باشد، و چشم‌پوشی از زشتی‌های بسیار شما که به چشم دیدم و با بدن لمس کردم^۱» (سیدرضی، خطبه ۱۵۹) در همین راستا است که امام علیؑ به مالک اشتر، خصیصه‌هایی را برای اخلاق رهبری برمی‌شمارند. بنابراین حاکم نباید به جای خوش رفتاری، بر شهروندان غضب نموده و آنان را به حال خویش رها سازد. حضرت علیؑ به راستی فرموده‌اند: «مردم به حاکمان و پیشوایان خود شبیه‌ترند تا به پدران خود^۲.» (مجلسی، ۷۸/۴۶)

نتایج مقاله

- نهج البلاخه حاوی خطبه‌ها و نامدها و حکمت‌های گرانقدر حضرت علیؑ است که می‌توان از طریق آن گفتمان سیاست جنایی اسلام را مورد شناسایی قرار داد. با مطالعه این اثر و سایر آثار مرتبط با کلام امام، می‌توان این مهم را دریافت که جنبه غالب سیاست جنایی اسلام، پیشگیرانه بوده است.
- با توجه به آموزه‌های امام علیؑ این نکته به خوبی آشکار می‌شود که روش‌های پیشگیری از بزهکاری اگر با قواعد دینی مغایر باشد، خود، سبب تیره روزی بیشتر آنان

---

۱. «وَلَقَدْ أَحْسَنْتُ جَوَارِكُمْ وَأَحْطَطْتُ بِجُهْنَمِ مِنْ وَرَائِكُمْ وَأَعْنَقْتُكُمْ مِنْ رِيقِ الذُّلِّ وَحَلَقِ الضَّيْمِ، شُكْرًا مِنْيَ لِلْبِرِّ الْفَلَيلِ وَإِلْرَاقًا عَنَّا أَذْرَكَ الْبَصَرُ وَشَهَدَةُ الْبَدَنُ مِنَ الْمُنْكَرِ الْكَثِيرِ». ۲. «النَّاسُ بِأَمْرِ أَيْهُمْ أَشْبُهُ مِنْهُمْ بِآبَائِهِمْ».

خواهد شد. یعنی طبق نظر ایشان، هیچگاه نمی‌توان برای جلوگیری از بزهکاری به اتخاذ تدابیر و قوانین غیرعادلانه روی آورد و از روش‌های نامشروع استفاده کرد. طبق نظر امام علی ع پیشگیری از بزهکاری صرفاً وظیفه دولت نیست بلکه وظیفه‌ای همگانی است. یعنی اگر تمامی مردم این امر مهم را به تحقق برسانند حتی با یک امر به معروف و نهی از منکر ساده، در آن صورت پیشگیری از بزهکاری مثبت تلقی می‌شود.

۳. نگاهی به گفتارهای امام علی ع این موضوع مهم را آشکار می‌کند که برای پیشگیری از بزهکاری باید اولویت‌هایی را در نظر گرفت. مطابق نظر ایشان در وهله اول اجرای عدالت بسیاری از جرایم را از بین می‌برد. یعنی عدالت اگر رعایت شود، عوامل جرم‌زاگی را از میان برミ‌دارد، زیرا احساسات و عواطف آدمیان را ارضامی‌سازد و در وهله بعدی مبارزه با نادانی جزو اساسی‌ترین برنامه‌های پیشگیری از انحراف و تباہی است. به گونه‌ای که حضرت نادانی را ریشه هر شر و بدی می‌دانند. سومین اولویت پیشگیری از جرم در سخنان امام، مبارزه با رذایل اخلاقی در سطوح فردی و اجتماعی است و چهارمین اولویت در آموزه‌های ایشان عبارت است از اتخاذ تدابیر لازم برای رفع نیازهای اساسی که این تدابیر ممکن است تأمین نیازهای اقتصادی و معیشتی، توجه ویژه به محرومان و... بوده باشد. در نظر ایشان باید فضاهای دینی را گسترش داد و در افراد روحیه دین‌داری را گسترش داد تا از پدیده شوم بزه، جلوگیری کرد.

۴. آنچه که از آموزه‌های امام علی ع فهمیده می‌شود عبارت است از اینکه ایشان تأثیر آموزش‌های همگانی را در جهت پیشگیری از بزهکاری بسیار مؤثر می‌دانند و همچنین ایشان معتقدند اوقات فراغت از جمله مواردی است که فرصت ارتکاب بزه را بیشتر ممکن می‌سازد از این‌رو باید کوشید تا با برنامه‌ریزی درست اوقات فراغت جوانان را پر کرد.

۵. در نظر امام علی ع مجازات اگر هدف اصلاح و بازپروری نداشته باشد بی‌ثمر خواهد بود چرا که مجازات خود می‌تواند عامل مهمی در پیشگیری از جرم باشد به این معنا که جلوی تکرار جرم را بگیرد البته خود آن حضرت در برخی از جرایم که میزان و

اجرای مجازات بنایه صلاح‌دید حاکم شرع است، از اجرای مجازات صرف نظر کرده است؛ البته این هرگز بدین معنا نمی‌باشد که ایشان احکام الهی را تعطیل کرده است بلکه مجازات نکردن در برخی موارد جزئی را مثمر ثمر دانسته‌اند که امروزه این امر تحت عنوان «حق بر مجازات نشدن» در حقوق جزای مدرن مطرح است.

کتابشناسی

۱. ابراهیمی، شهرام، جرم‌شناسی پیشگیری، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۹۸ ش.
  ۲. ابن ابی الحدید، عزالدین ابوحاصد، شرح نهج البلاغه، چاپ اول، قم، کتابخانه ایت الله مرعشی نجفی، ۱۳۳۷ ش.
  ۳. اردبیلی، محمدعلی، کلیات حقوق جزا، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۹۷ ش.
  ۴. بروجردی، حسین، جامع احادیث الشیعه فی احکام الشریعه، قم، نشر مطبیه العلمیه، ۱۳۹۹ ق.
  ۵. تیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحكم و دررالکلم، ترجمه سیده‌اش رسوی محلاتی، چاپ هشتم، تهران، انتشارات دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۹ ش.
  ۶. خوانساری، جمال الدین محمد، شرح غررالحكم و دررالکلم، جلد ۷، چاپ سوم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۶ ش.
  ۷. دلماض مارتی، می ری، نظام‌های بزرگ سیاست جنابی، ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۹۷ ش.
  ۸. رحیمی‌نژاد، اسماعیل، جرم‌شناسی، چاپ سوم، تبریز، انتشارات فروزان، ۱۳۹۲ ش.
  ۹. سیدررضی، ابوالحسن محمد بن حسین، نهج‌البلاغه، مترجم محمد دشتی و شاهین داریوش، چاپ چهاردهم، تهران، نشر علمی و فرهنگی، ۱۳۸۷ ش.
  ۱۰. طوosi، محمد بن حسن، تهذیب الاحکام، چاپ دوم، بیروت، دارالاضواء، ۱۴۱۳ ق.
  ۱۱. گسن ریموند، مقدمه‌ای بر جرم‌شناسی، ترجمه مهدی کی‌نیا، چاپ اول، تهران، انتشارات مجد، ۱۳۹۶ ش.
  ۱۲. همو، جرم‌شناسی کاربردی، ترجمه مهدی کی‌نیا، چاپ اول، تهران، نشر مجد، ۱۳۹۶ ش.
  ۱۳. همو، جرم‌شناسی نظری، ترجمه مهدی کی‌نیا، چاپ اول، تهران، نشر مجد، ۱۳۹۶ ش.
  ۱۴. مجلسی، محمدباقر، بحارالانتوار، لبنان، بیروت، موسسه الوفاء، ۱۴۰۳ ق.
  ۱۵. محمدی ری‌شهری، محمد، میزان‌الحكمة، ترجمه حمیدرضا شیخی، چاپ سوم، قم، انتشارات دارالحدیث، ۱۳۷۷ ش.
  ۱۶. مطهری، مرتضی، پائزده گفتار، چاپ دوم، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۸۱ ش.
  ۱۷. نجفی ابرند آبادی، علی حسین و هاشم بیکی، حمید، دانشنامه جرم‌شناسی، تهران، گنج دانش، ۱۳۹۷ ش.
  ۱۸. همو، تقریرات درس جرم‌شناسی دوره کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ۱۳۷۷ ش.
  ۱۹. نوری الطبری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل، چاپ اول، قم، مؤسسه آل‌البیت، ۱۴۰۸ ق.
  ۲۰. نیازپور، امیرحسن، تقریرات جرم‌شناسی دوره دکتری دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۹۶ ش.
  ۲۱. الوائلي، احمد، احکام زندان در اسلام، ترجمه محمدحسن بکایی، چاپ اول، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۲ ش.
22. Grant, Heath Social Crime Prevention in the Developing World, Springer Publishing, 2015.
23. Husak, Douglas, Overcriminalization, Oxford university press, 2008.
24. Lab, Steven, Crime prevention, Anderson Publishing, 1998.

